

Хорижий тадқиқотларда гендер масаласининг ўрганилиши хусусида

Набиева Назира

Тарих факультети II босқич магистранти

“Хотин-қизларга нисбатан камситишларнинг барча шаклларига барҳам бериш тўғрисида”ги 1979 йилги конвенцияда иш билан бандлик соҳасида жинсларнинг тенг ҳуқуқлилиги муаммосига жиддий аҳамият берилган. Бу талабларга риоя этмаслик Конвенция томонидан жинс белгисига кўра амситиш сифатида талқин қилинади. БМТнинг Хотин-қизларга нисбатан камситишларнинг барча шаклларига барҳам бериш тўғрисидаги конвенциясининг (CEDAW) 1- моддасида “хотин-қизларга нисбатан камситиш” тушунчаси белгилаб қўйилган бўлиб, у оилавий аҳволидан қатъи назар хотин-қизларнинг инсон ҳуқуқлари ҳамда сиёсий, иқтисодий, маданий, фуқаролик ёки ҳар қандай бошқа соҳалардаги эркинликлари эркаклар ва аёлларнинг тенг ҳуқуқлилиги асосида эътироф этилиши, уларнинг бу ҳуқуқлар ва эркинликлардан фойдаланиши ёки амалга оширишини сусайтиришга ёхуд йўққа чиқаришга қаратилган, жинс белгисига кўра ҳар қандай фарқлаш, истисно этиш ёки чеклашни билдиради. Хотин-қизларнинг аҳволига доир IV Умумжаҳон конференциясининг Саъй-ҳаракатлар платформасида кўплаб сиёсий партиялар ва давлат тузилмалари ҳамон хотин-қизларнинг ижтимоий-сиёсий ҳаётда иштирок этишига тўсқинлик қилиб келаётганликлари таъкидланади. Баъзи бир мамлакатларда, шу жумладан сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий ислохотлар юз бераётган мамлакатларда ҳам қонун чиқарувчи органларда аёлларнинг вакиллик сони жиддий камайиши кузатилмоқда. Шу тарзда, “хотин-қизларга нисбатан камситиш” тушунчасида гендер тенглиги принципининг моҳияти, унинг мазмуни ифодалангандир.¹

Ўзбекистон Республикаси “Хотин-қизлар ҳуқуқлари камситилишининг барча шаклларига барҳам бериш тўғрисидаги” конвенцияга қўшилган ва ўз

¹ Ўзбекистон Республикаси Оила ва Меҳнат кодексларининг гендер экспертизаси. –Т..., 2008. –Б.43-44.

зиммасига эркаклар ва аёллар хулқ-атворининг ижтимоий ва маданий моделини ўзгартириш, бир жинснинг бошқа жинсга нисбатан ожизлиги ғоясига асосланган ақида ва урф-одатларни бартараф этиш учун барча чораларни кўриш вазифасини олган. Мазкур Конвенция ва бошқа халқаро ҳужжатларга мувофиқ давлат хотин-қизлар ҳуқуқлари ва кадр-қимматига мос бўлмаган тажриба ва урф-одатларни аниқлаши ва бартараф этиши керак. Бу жараёнда ҳуқуқ меъёрларига муҳим ўрин берилади, уларнинг бажарилмаслиги эса давлат томонидан мажбурлаш чораларини қўллашга олиб келади. Шундай қилиб, оилавий муносабатлар нафақат маънавий меъёрлар асосида шаклланади, балки қонун томонидан ҳам мувофиқлаштирилади.²

Дунё миқёсида гендер масаласини ўрганишга бағишланган кўплаб тадқиқотлар амалга оширилган бўлиб, биз уларнинг айримлари хусусида тўхталиб ўтмоқчимиз. Жумладан, Истер Бозеруп ўзининг классик изланишларида аграр жамиятлардаги меҳнат тақсимоти ва гендер масаларини ўзаро қиёсий таҳлилинини қиёсий борган. У ўзининг хулосаларини Африкадаги аёлларнинг қишлоқ хўжалиги ишларини олиб бориши масаласи асосий ўрин тутди. Унинг аниқлашича аёллар қишлоқ хўжалиги билан бан бўлиш билан бирга уй юмушлари соҳасида фаолият олиб боришади. Бозерупнинг қарама қариши хулосаларига кўра қишлоқ жамиятларида аёлларнинг сиёсий позицияси паст эканлиги, кўплаб янги технологиялар эркаклар тамонидан назорат қилинишини аниқлаган.³

Тадқиқотчиларнинг кўпчилиги шуни тасдиқлашадики, барча тарихий даврларда барча маданиятлар ва жамиятларда хотин-қизларнинг тажрибаси ва фаолияти ерга урилган ва тадқиқ этилмаган. Аёлнинг хусусий соҳага, оилавий ишларга, уй хўжалигига мансублиги «табiiй», «азалдан шундай», деб ҳисобланган. Аёллар тарихи бўйича машҳур мутахассис Гизел Бокнинг фикрича, аёллар уларнинг тажрибаси, фаолияти,

² ЎзР Олий Мажлиси Хабарномаси, 1998, 5-6-сонга илова.

³ An Introduction to Social and Cultural Anthropology Thomas Hylland Eriksen page 127

турмуш соҳалари тарихий қизиқиш ва аҳамиятга эга бўлмагандек туюлиши боис сезилмай қолиб кетаверган. Бироқ “аёлларнинг тарихи эркакларнинг тарихи сингари умумий деб ҳисобланиши керак”, чунки бу тарих «нафақат ярим инсониятга, балки бутун инсониятга даҳлдордир».

Хотин-қизлар тарихи бўйича яна бир таниқли тадқиқотчи Жоан Келлининг фикрича, масала «аёллар тарихини қайтариш» ҳақида эмас, балки, “аёлларга тарихни қайтариш” ҳақидадир. Аёлларнинг жамият ривожига ролини тарихий таҳлил қилиш алоҳида, мустақил тадқиқот соҳаси бўлиб ажралиб чиқди. Ана шу илмий йўналишнинг шаклланиши қандай юз берганини кўриб чиқамиз. Аёллар муаммоларини илмий тадқиқотлар соҳасига киритиш Ғарбда XX асрнинг 60- йилларида бошланди ва бир қатор омиллар: мавжуд ижтимоий тузумда ўзгаришлар учун ҳар хил позицияларда туриб курашган радикал ҳаракатларнинг (маоизм, янги марксизм, негрларнинг ва миллий озчиликни ташкил қилувчи халқларнинг ҳуқуқлари учун кураш ҳаракати, ёшлар ҳаракати, урушга қарши ҳаракат) оммалашуви билан, феминизм ҳаракатининг янги тўлқини пайдо бўлиши билан боғлиқ бўлган, мазкур оқим вакиллари юқорида тилга олинган радикал ҳаракатлар, «жинс муаммолари тўғрисида очикдан-очик гапиришга имкон берган» жинсий инқилоб билан боғлиқ бўлишган. 1960-йилларнинг охири- 1970-йилларнинг бошларида АҚШнинг бир қатор университетлари ўқув режаларига фанлараро «хотин-қизлар дастури»ни киритди. Унинг умумий қабул қилинган номи “womens studies”, “аёллар тадқиқотлари”, яъни 1) аёллар мавзуида ёзилган, 2) кўпинча аёлларнинг ўзлари ёзган “тадқиқотлар” Аёллар тарихи соҳасида ихтисослашаётган тарихчиларнинг мувофиқлаштириш мақсадида 1989 йилда XVIII тарих фанлари конгрессида “Аёллар тарихи тадқиқотчиларининг халқаро федерацияси” тузилди, бир қатор халқаро учрашувлар ўтказилди. Масалан, 1989 йилда Беллажиода (Италия) биринчи конференция ўтказилди, 1990 йилда эса «Аёллар тарихи» соҳасида илмий ишларни олиб бораётган тадқиқотчиларнинг биринчи халқаро конгресси

бўлиб ўтди. 1970-йилларда ва ундан кейин БМТнинг хотин-қизлар мақомини оширишга доир сиёсати гендер муаммоси бўйича тадқиқотларни кенгайтиришга ижобий таъсир ўтказди. Бунда 1975 йилни ЮНЕСКО Халқаро хотин-қизлар йили эълон қилиши ҳамда БМТ доирасида нишонланган хотин-қизлар Ўн йиллиги (1975 – 1985) билан боғлиқ тадбирлар муҳим рол ўйнади. БМТ ҳомийлигида ўтказилган бир туркум жаҳон хотин-қизлар конференциялари турли тарихий даврларда ва турли ижтимоий-тарихий шароитларда хотин- тадқиқотларининг услубий базаси кенгайтирилади.

Тадқиқ этилаётган мавзунинг назарий жиҳатдан қайтадан англаш ва концептуал аппаратни қайта кўриб чиқиш натижасида аёллар тарихи янги сифат касб этади. Шу муносабат билан “аёлларнинг янги тарихи” ҳақида гапириш мумкин бўлди. Юқорида эслатиб ўтилган кўп томли “Ғарбда аёллар тарихи” китобининг кириш қисмида муҳаррирлар Жорж Дюби и Мишель Перро мазкур нашрда аёлларнинг тарихидан кўра кўпроқ жинсларнинг ўзаро муносабатлари тарихи кўрсатилган, деб ёзишган⁴. 1980-йилларда яна “ижтимоий маданий жинс» деб аталувчи “гендер” таҳлилнинг марказий категориясига айланади, ҳамда аёллар тарихи замирида “гендер тарихи” деб аталувчи фан шакклана бошлайди.

Тарихда гендер таҳлилининг қўллашнинг мақсадга мувофиқлиги биринчилар қаторида асослаб берган америкалик тарихчи Жоан Скоттнинг фикрига кўра “гендер эркак ва хотин-қизлар орасида ижтимоий ролларни белгилаш мақсадида ишга солинади. Унинг қўлланиши биологик ва жамият вазиятини аниқ-равшан рад этади ... аксинча, гендер маданий конструкция - аёллар ва эркакларга ярашадиган роллар тўғрисидаги ғояларни белгилаш усули бўлиб қолади ... Гендер... жинс бор жисмнинг ижтимоий категориясидир». Шундай қилиб, гендер жинслар ўртасида қабул қилинадиган фарқларга асосланган ижтимоий муносабатларнинг таркибий элементидир. Бошқа томондан, гендер

⁴ http://www.oef.org.ee/_repository/File/Lhisuhtevgivald%20venekeelne%202007.pdf

маъмурият муносабатларини белгилаш учун бошланғич воситадир, чунки барча тарихий босқичларда индивиднинг ва жамиятнинг гендер онгини ҳукмронлик бўйсиниш муносабатларининг вужудга келган тизими, барча соҳалардаги иерархия шакллантирган.

Жамоатчилик фикри институтлари, оилавий ва оммавий тарбия, ахлоқ, маълумот, оммавий маданият, фаолиятнинг муайян турларига қўйилган тақиқлар ва рағбатлар ва хоказолар гендер мақомини, гендер иерархиясини ва ахлоқнинг гендер моделини белгилаб берган. Бунда ҳокимиятни, обрўни ва мол-мулкни тақсимлаш тизими, ирқий, этник ва синфий мансублик эркак ва аёл мақомига белгиловчи таъсир ўтказган. Гендер муносабатлар динамикасини ўрганиш, жамиятнинг тарихий ривожланишини гендер таҳлил қилиш гендер тарихи услубий аппарати шаклланишига ёрдам берди. Бундай аппаратаиз тарихий манбаларни ўрганиш амри маҳол бўлур эди. Гендер тарихининг янги концепцияси умуман цивилизация тарихини, хусусан миллий тарихларни ўрганишда янги ёндошувни тақозо этди. Инсоният ривожланишининг барча - ибтидоий жамоя тузумдан бошлаб ҳазирги вақтгача - даврлари гендер тарихчиларнинг диққатини жалб қилади.

Уларнинг илмий таҳлили бирламчи меҳнат тақсимооти сабаблари ва оқибатларини, хотин-қизлар устидан ижтимоий назоритнинг шакллари, жамиятда эркаклар устунлиги мафкурасининг шаклланиши жараёнини, оила, никоҳ муносабатларнинг эркаклар ва аёллар ҳаётига таъсирини, жамиятда гендер тенгсизлик шаклланишига диний қарашларнинг таъсирини, аёллар ва эркакларнинг ижтимоий ҳуқуқий мақомини, сиёсатда ва юқори ҳокимият тизимларида хотин-қизлар йўқлигига ва гендер масалаларининг бошқа муҳимлиги булардан кам бўлмаган жиҳатларини ўрганишга қаратилган. Мутахассисларнинг фикрича, тарих фанида гендер муносабатларнинг аҳамияти алоҳида тарихий қимматга эга бўлиб, шу тариқа тарих ривожига янги истиқболларни очиб берди. Ана шу тадқиқотлар давомида шу нарсани аниқландики, гендер

муносабатлар инсоний муносабатларнинг барча бошқа турлари сингари шу қадар муҳимки, улар жамият тарихига катта таъсир ўтказди, жамоат муносабатларининг бошқа турларини шакллантиришда иштирок этади. Гендер тарихи бўйича машҳур мутахассис Гизелла Бок, тарихий тараққиёт гендер таҳлилини қўлланиш тарих умумий концепциясини ўзгартиришини ва ижтимоий тарихий тараққиётни янгича кўриш учун асос яратишини исботлайди. Унинг фикрича, тарихнинг “буюк масалалари”дан жинслар ўртасидаги муносабатларни чиқариб ташлаш билим чўққилари сари йўлни беркитиб қўяди...”.